

Die uw jeugd vernieuwt als die van een arend

De Reformatie

Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven

Hoe is de ware kerk één?

Verantwoording van veranderingen 4

Genieten kan ik ervan: vrolijk de ware kerk ter sprake brengen. En de reacties zien. De één reageert verrast: dat heb ik eerder gehoord. De ander geïrriteerd: ik dacht dat we dat nu wel gehad hadden. De kerkelijke verdeeldheid maakt ons allemaal moedeloos. Tegengif is het échte kerk zijn in de Schrift te ontdekken, zodat kromme tenen zich ontspannen; en lange tenen ingetrokken worden.

E.A. de Boer ■

In dit nummer

<i>Kerkelijk leven</i> - E.A. de Boer Hoe is de ware kerk één?	297
<i>Meditatief</i> - A.M. de Hullu Wat is sterker dan een dijk?	301
<i>Wandelen met God</i> - B. Luiten Op de grens van licht en donker	302
<i>Achtergronden</i> - A.N. Hendriks Onze goede werken in Gods toekomst	304
<i>Kerkgeschiedenis</i> - H. Veldman Beza, meer dan opvolger van Calvijn	308
<i>Samenleving</i> - J. Westert Het aloude stakingsrecht	310
<i>Lied van de week</i> - J. Smelik Lied: Hoor, onze Vader, hoor ons aan	312
<i>Voetnoten</i> - E.A. de Boer Kortjakjes in de kerk	314
<i>Meegelezen</i> - T. Groenveld De hemel	315
<i>Persbericht, Uit de kerken</i>	

Ommezwaai?

Eerder schreef ik met de ondertitel 'theologische verantwoording van veranderingen' over de verhouding tussen het Woord van God en de geloofsleer (dogmatiek). Met een illustratie over de denkweg waarlangs de kerk van sabbat naar zondag komt.¹⁾ In dat kader wil ik nu stilstaan bij de leer over de kerk. Dat is een illustratie van wat ik toen als punt 3 aangekondigde, nl. de verhouding tussen confessie en actueel belijden. Wat is er gebeurd met de overtuiging: de Here vergadert zijn kerk in de eenheid van het geloof, concreet in de ene kerk, ook in de weg van reformatie? Het is goed te verantwoorden in hoeverre het denken over de kerk veranderd is. En of het belijden daarmee onder druk komt te staan.

P. van Gurp meent dat de synode te Amersfoort met de uitspraak over gasten aan het heilig avondmaal afscheid van de belijdenis over de kerk genomen heeft.²⁾ Hij stelt: 'Ook nu moet de kerk overeenkomstig artikel 28 [NGB] de gelovigen oproepen om de roeping van Christus op te volgen om zich bij de kerk te voegen'. Die kerk is, zo durfden we vroeger ronduit zeggen, te vinden in het verband van de Gereformeerde Kerken, zoals de Here die door de Vrijmaking bewaarde. Maar nu spreekt het synoderapport over gelovigen die lid blijven

van 'hun eigen kerk' en zegt de synode dat zulke gasten (onder voorwaarden) wel het avondmaal kunnen meevieren. Waar blijft dan de oproep aan hen zich bij de kerk te voegen? Van Gulp vervolgt: 'Hoe is die ommezwaai te verklaren? Omdat de belijdenis inzake de kerk volgens de artikelen 27-29 is losgelaten. Dat is al lange tijd in de Gereformeerde kerken vrijgemaakt aan de gang, maar nu wordt het vastgelegd in een officieel besluit. Ik denk dat we hier te doen hebben met het diepst ingrijpend besluit van deze synode'. Het oude zuurdeeg van de pluriformiteitsleer hadden we met de Vrijmaking weggedaan en we zijn 'teruggekeerd tot de belijdenis overeenkomstig Gods Woord inzake de ware kerk'. Wat nu gebeurt is erger, schrijft Van Gulp: nu lijkt de idee van de pluriformiteit (de vele gestalten) van de kerk te zijn gesanctioneerd, en wel door een synode.

Karikatuur?

Heeft dr. Van Gulp gelijk? Zijn lezing en toepassing van art. 27-29 NGB is in ieder geval een prima impressie: zo herinner ik mij dat de leer over de kerk in mijn jeugd onderwezen is. Dat was aan het eind van de zestiger, begin zeventiger jaren. Ik heb dat zo onthouden.

- Er kan maar één ware kerk van Christus zijn, want zijn lichaam kan niet gescheurd worden. Hij vergadert zijn gemeente.
- Die kerk kan geïdentificeerd worden met de drie kenmerken en heeft een concreet adres ter plaatse.
- Door reformaties heen heeft de Here zijn kerk altijd bewaard, ook in de vrijmaking als jongste reformatie.
- Aan alle andere kerkformaties mankeert wel iets op het punt van de kenmerken (minstens in het kerkverband). En kerkverbandelijke eenheid is uitdrukking van échte eenheid.
- De slotsom was niet keihard: alle andere kerken zijn vals en de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) zijn dus de enige ware kerk. Toch kan er maar één ware kerk in één stad zijn. Dus mag je in dankbaarheid (niet hoogmoedig) toch belijden: de kerk waar de Here ons roept is de (ene) ware kerk. En iedere gelovige heeft de roeping zich bij die kerk te voegen. Wij roepen ieder daartoe op.

hoe werd de kerkleer door sommige van de voorgangers gepresenteerd?

U hebt niets aan mijn 'indruk' van onderwijs in vroeger jaren. Ik kan een karikatuur gevormd hebben, doordat ik kritisch luisterde. En kritisch was ik, omdat ik veel liever echte gelovigen ontmoette. Ik denk niet dat mijn indruk een karikatuur was, gezien de overeenstemming met Van Gulp's visie. Toch is de vraag: kan je ook *documenteren* dat de leer over de kerk toen zo rechtlijnig onderwezen werd?

Bij de impressie van P. van Gulp past de brochure *Varia de ecclesia* van Joh. Francke die in 1980 verscheen,³⁾ in mijn vierde theologisch jaar in Kampen. Het boekje is door de studenten kritisch ontvangen. Waarom? Omdat in die tijd het debat in de kerkelijke pers woedde over

we geloven niet 'in' de kerk, maar de kerk is wel een gelóófszaak

de vraag of er meer dan één ware kerk op een plaats kan zijn. In dat debat nam Francke stelling en beschreef in het kort de hele leer over de kerk. Juist vanwege het samenvattend karakter van die brochure is het zo'n goede gids bij de vraag: hoe werd de kerkleer door sommige van de voorgangers gepresenteerd?

Recht doen

Nu ik na zoveel jaren Francke's boekje herlees, denk ik: het is helemaal niet zo gek wat hij schreef. Vooral één punt riep heftige kritiek op: zijn oordeel inzake twee kerken, die beiden de kenmerken van de ware kerk vertonen, en geroepen zijn elkaar te zoeken. 'Wanneer één van beide een blijvende eenheid weigert, dan zondigt die kerk tegen de broederlijke liefde en wordt ze *schismatiek*, dat is *scheurmakende kerk*' (49). En '*onwettige kerk*, een *scheurkerk*, een *sectarische kerk*'. De cursiveringen van Francke wakkerden onze verontwaardiging aan. Het ging in die paragraaf immers over de contacten met de CGK.⁴⁾ Moesten we die kerken nu voortaan scheurkerk noemen? Francke voert die term in, terwijl hij in het begin juist allerlei particuliere opinies inzake de kerk afwees. De (terechte) kritiek op dit ene punt versperde het zicht op het geheel van de brochure. Een belangrijke leesregel is: het ging Francke, een invloedrijk voorganger, erom *normatief* te spreken. Hij suggereert wel (de toepassing): de CGK zijn scheurkerken. Hij schrijft het niet, want hij wil norm en werkelijkheid onderscheiden: 'het gaat dus niet eerst over praktische vragen doch over de *norm*' (48). Hij weigert te denken vanuit de kerkelijke situatie: is het al of niet haalbaar dat twee kerkverbanden één worden. We geloven niet 'in' de kerk. Maar de kerk is wel een gelóófszaak. Vandaar het stellige spreken vanuit de norm. Een norm die in de Schrift gegeven en in de belijdenis vertolkt is. Ik hoop dat ik met deze weergave recht doe aan deze voorganger. Maar ik noteer ook dat hij zelf een extra onderscheiding tussen waar en vals invoert. De scheurkerk is een ware kerk die niet vals is, maar weigert tot vereniging te komen. Een logische conclusie, maar toch één die door de kerkelijk-actuele situatie is ingegeven. En daarmee een spijkerharde conclusie die tot oordeel in de concrete situatie leidt. Het zou mij niet verbazen als in dit voorbeeld komt

bloot te liggen waarom 'de ware-kerkleer' zo'n negatief effect heeft gehad.

Thema's

Waarover liep in de vrijgemaakte kerken van de jaren tachtig de discussie? Ik lees die af uit Francke's brochure en herken die thema's uit de pers van toen (jazeke, ik las *De Reformatie* toen al). Het dominante thema was de vraag of er een of meerdere ware kerken in een plaats kunnen zijn. Die was opgeworpen door J. Douma, als ik mij goed herinner in *Het vuur blijft branden*, het gedenkboek van vijfendertig jaar Vrijmaking (1979). Hij antwoordde: ja, het kan voorkomen dat twee kerken echt kerk zijn, ook als zij (nog) niet tot kerkverbandelijke eenheid komen.

Een volgend punt in discussie is: gaat het in art. 27 en 28-29 over de kerk in dezelfde concrete verschijningsvorm, nl. van de plaatselijke ene kerk? Verschillende predikanten schreven dat er ook gelovigen buiten de ene concrete kerk zijn en dat zij opgeroepen moeten worden zich bij de (ene) kerk te voegen. Douma oordeelt anders: 'dat alle gelovigen, die dus aan Christus verbonden zijn, aan zijn lichaam verbonden zijn, d.i. aan de kerk'. Het gaat in art. 27 om de kerk zoals alleen Góð die kent en ziet. Zondag 7 spreekt over 'door waar geloof in Christus ingelijfd' zijn. Dat moet volgens Douma tegelijk inlijving in de kerk inhouden. De kerk zoals God haar kent.

Een derde accent dat Francke legt: de consequentie van art. 27 is dat kerken eenheid zoeken. 'Met hart en wil samengevoegd in eenzelfde Geest, door de kracht van het geloof'. Landelijk in het (ene) kerkverband en in correspondentie met buitenlandse kerken (37). Dat lijkt mij ook de gezonde weg: eenheid in geloof vindt uitdrukking in het kerkverband en in oecumenische relaties. Tot zover mijn lezing van Francke's boekje. Ik hervind er de accenten die we in die jaren vrijmoedig legden.

- Er kan maar één ware kerk van Christus zijn.
- Die kerk heeft plaatselijk een concreet adres.
- Eenheid in geloof vindt uitdrukking in het ene kerkverband.

De discussie ontbrandde vooral rond het eerste en tweede punt.

Waar kerkverband?

Vanuit de norm gedacht klopt het: er zou maar één kerk moeten zijn, één in waarheid. Die kerk is in plaatselijke gemeenten zichtbaar die elkaar vinden in het kerkverband. Dat is dus een verband van echte kerken. De kenmerken van de kerk worden vervolgens overgedragen op het kerkverband. Een kerkformatie mag het niet verdragen als een plaatselijke kerk in één van de kenmerken dwaalt. De conclusie lijkt logisch: er is ook een waar of vals kerkverband. Zo wordt het niet zwart op wit geschreven. Maar die conclusie fungeerde in de praktijk wel zo. Je herkent het in het denken dat stem krijgt

in *Reformanda*: je kunt geen samenspreking voeren met een kerkformatie waar niet alle gemeenten en predikanten aan de norm voldoen. Dan vermeng je waarheid en dwaling. Ik vind het terecht als ook het kerkverband aangesproken wordt op zaken die in de kerken (blijven) bestaan. Maar ik weiger de kerkordelijke vorm van het kerkverband te verheffen tot waar (of vals). Dan wordt de functie van de kenmerken in de belijdenis opgerekt, ook als de uitdrukking 'waar kerkverband' misschien niet gebruikt wordt. Het mooist is het als twee groepen kerken tot volledige eenheid komen. Geestelijk en kerkordelijk. Maar laten we het kerkordelijk vlak niet op hypergeestelijk niveau verheffen.

Mede hierom schreef ik in mijn vorige bijdrage: probleem rond art. 27-29 is dat de notie van het kerkverband niet benoemd wordt. Geestelijk is de zaak wel aanwezig, bijv. in de laatste alinea van art. 27. Maar niet in de gestolde vorm van onderscheiden kerkverbanden, nadat de concrete strijd gestreden is. In de toepassing van deze belijdenis kunnen we er niet omheen: het veelvoud aan kerkformaties (met dezelfde belijdenis en misschien verschillende types binding) doorkruist de eenvoud van de leer over de kerk.

Drie artikelen, één kerk

Tien jaar geleden verscheen opnieuw een brochure over *De kerk*⁹. De drie artikelen over de kerkleer worden puntsgewijs behandeld. Bij art. 29 gaat W.G. de Vries de confrontatie aan met H.J.D. Smit. Deze concludeerde dat het heel wel mogelijk is van meerdere ware kerken te spreken. Net als eerder Douma ziet hij een naad tussen art. 27 én 28-29. De woorden 'deze vergadering' in art. 28 slaan volgens hem niet terug op de algemene kerk van art. 27. Er wordt in art. 28 een nieuw begin gemaakt. Toch houdt De Vries hem voor: de belijdenis kent maar één ware kerk en een predikant moet dat toch kunnen zeggen van de kerken die hij dient (p. 26v).

J. Kamphuis begint zijn bijdrage over art. 28 met te noteren dat dit naadloos bij 27 aansluit. 'Ons artikel spreekt nu verder door over déze kerk, deze *zelfde* kerk' (38), dan nu plaatselijk vergaderd. De roeping zich bij de ware kerk te voegen is een algemeen en oecumenisch appél. Het is tegelijk een oproep tot afscheiding in de concrete situatie. De toonzetting is wel tegen het juk van de dwaalleer gericht en tegen evangelicale onverschilligheid over de eenheid van de kerk. Opmerkelijk genoeg ontbreekt een belichting van de nabijgelegen situatie van gescheiden kerkformaties van gereformeerde confessie.

Ook J.W. van der Jagt legt in zijn bijdrage over art. 29 er nadruk op hoe deze artikelen een geheel zijn: 'De katholieke kerk is te vinden!' Bij hem neem ik echter een verschuiving waar. Hij stelt dat het contrast tussen waar en vals in het verleden drie keer functioneerde. Toen, in

die situatie beriep men zich op art. 29. In de 16e eeuw, bij de Afscheiding en de Vrijmaking. Dat mogen wij niet zomaar doen. De belijdenis reikt ons geen schema aan 'waarin heel de kerkelijke wereld in iedere tijd kan worden ingedeeld. Wie artikel 29 zo hanteert schept de karikatuur dat de Gereformeerde Kerken zichzelf ware kerk en de rest valse kerk noemen' (66). Er zijn, schrijft Van der Jagt, immers ook vele sekten. Dat brengt reliëf aan in art. 29. Het lijkt alsof hij de variatie aan sekten tussen de ware en valse kerk ziet staan. Toepassing blijft uit. Misschien gelukkig maar. Want ook die term heeft een heel andere betekenis in onze tijd gekregen.

Eenvoudige lezing?

De brochure *De kerk* is een mooie verhandeling over art. 27-29 NGB. Wat was er veranderd? Ten opzichte van ca. 1980. Ook hier vinden we het accent op de norm die de belijdenis geeft. Wel is de toon meer nederig en komt het bijbels onderwijs fraai naar voren. Het ontbreken van concrete toepassing op de actuele situatie is echter veelzeggend. De toenadering tot de CGK en NGK gaf enig perspectief. Tegelijk mis ik in de brochure *concrete* aandacht voor het verschil tussen de 16e en laat 20e eeuw. Meer dan bij Francke speelt de historische context van de NGB een rol. Duidelijk is ook de wil om de belijdenis even sterk in de actuele context te laten gelden. Maar de problematiek van nabije kerkverbanden wordt omzeild (behalve door W.G. de Vries).

de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt staan nog steeds voor het belijden over écht kerk zijn

Doel van mijn reeks is verantwoording te doen van veranderingen in het denken over de kerk. In mijn eerste artikel tekende ik hoe ik art. 27-29 uitleg en probeer toe te passen. In dit tweede artikel toetste ik mijn beeld van de 'ware-kerkleer' uit mijn jeugd aan twee brochures. Is er veel veranderd? Dr. P. van Gulp staat vandaag volledig op één lijn met Joh. Francke in 1980 en De Vries in 1995. Maar er is ook een andere lijn, mede door J. Douma ingezet. Allerlei ontwikkelingen in de algemene en kerkelijke cultuur hebben ertoe geleid dat de belijdenis van de ware kerk met een schaamlap bekleed is. Tijd om opnieuw de taal van de belijdenis in de mond te nemen én tegelijk de moeite met de toepassing te verwoorden. De synode te Amersfoort oordeelde dat een kerkenraad onder voorwaarden gasten uit andere kerken tot het avondmaal kan toelaten. Is er water in de koppige wijn van de leer aangaande de kerk gedaan? Nee, daarmee is niets over die andere kerkformaties uitgesproken. Wel is er erkenning van de werkelijkheid van gebroken

eenheid. Dat is een weldaad vergeleken met de stoere taal van Van Gulp. De Gereformeerde Kerken vrijgemaakt staan nog steeds voor het belijden over écht kerk zijn. Met meer besef van gebrokenheid. Met verlangen naar meerdere eenheid. Met ontdekking van het weidse perspectief van de katholiciteit van de kerk.

Dr. E.A. de Boer is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zeist.

¹ E.A. de Boer, 'Ons kennen schiet tekort' en 'Ons denken is beperkt' in: *De Reformatie* 80 (2004-05), 813-817, 829-833.

² *Reformanda* 15 (2005) nr. 39, 424-426.

³ Joh. Francke, *Varia de ecclesia. Allerlei over de kerk* (Enschede, Uitgeverij J. Boersma, 1980). Vanwege een drukfout in de titel werd onder ons gezegd: 'Er zitten twee drukfouten in de titel: in het woordje *ecclesia* moet de laatste 'c' een 's' zijn; en in het eerste woord moet de 'v' een 'l' zijn'. Vat u 'm'?

⁴ Zie over de verhouding GKv en CGK in de tachtiger jaren en Francke's rol: E.A. de Boer, 'Het heilig erts der Schrift op een goudschaal afwegen? 'Assen 1926' als een leeslijn in de theologische traditie van Broederweg 15 te Kampen', *Radix* 31 (2005), 159-162 (154-175).

⁵ W.G. de Vries, J. Kamphuis, J.W. van der Jagt, *De kerk. Kort commentaar op de artikelen 27-29 van de Nederlandse Geloofsbijdenis* [Woord en wereld 27] (Ermelo, Uitgeverij Woord en wereld, 1995). Ik citeer via de brochure zonder alles na te trekken.

advertentie

NIEUW!

vakantiefocus

Een moderne, gebruiksvriendelijke website voor christelijke (ver)huurders van een vakantieverblijf. Vele tientallen zoekmogelijkheden (o.a. afstand, prijs, uitrustingsniveau). In de komende maanden worden de diensten nog verder uitgebreid!

Uw accommodatie plaatsen? Incl. link en 2 foto's voor € 30,00!! Bij plaatsing vóór 31 maart as. € 10,00 korting!!

Kijk snel op
www.vakantiefocus.nl
Vakantiefocus.nl, omdat uw vakantie thuis al begint!

Wat is sterker dan een dijk?

Toen hij wakker geworden was, sprak hij de wind bestraffend toe en zei tegen het meer: 'Zwijg! Wees stil!' De wind ging liggen en het meer kwam helemaal tot rust.
(Marcus 4:39)

A.M. de Hullu ■

Zeewering

Als er iets is waar wij in de lage landen sterk in zijn, dan is het wel in het bouwen van waterkeringen. Uitzonderlijke kracht is nodig om tegen de grillen van het water te beschermen. Wie 53 jaar geleden de ramp over Zuidwest Nederland heeft meegemaakt zal er deze week weer bij bepaald worden. En iedereen kan aan het strand ervaren wat een onbedwingbare macht de zee is. Wat is sterker dan een dijk die ons daartegen beschermt?

Woorden

Een stel vissers in een bootje raakt in paniek. En dat wil wat zeggen. Ze kennen dit Galilese meer met zijn gevaren. Ze maken niet voor de eerste keer mee dat de storm onverwacht opsteekt. Maar in dit noodweer vrezen ze voor hun leven.

Terecht? Zij zullen het beter weten dan wij. Wat kan hen nog redden? Wat is sterker dan die dodelijke kracht van het water?

Zij weten het niet. En toch is er een kracht die sterker is. Een wonderlijke kracht. Jezus, door zijn leerlingen gewekt, zegt tegen het meer: 'Zwijg! Wees stil!' Je kunt het maar amper verstaan in dat oorverdovende lawaai van wind en water. En tegelijk merkt iedereen: dit is een dijk van een woord. Een dijk die machtiger is dan de zee. Een dijk die mensenlevens redt van de ondergang.

Zorgzame arm

Een enkel woord verandert alles. Dat is al zo'n vierduizend jaar niet meer gebeurd. Hier herken je de stem van de Schepper. Hij had maar een enkel woord nodig om het water te bedwingen. Zo maakte Hij een veilige plek waar zijn mens kon leven. Ook dat was een dijk van een woord. Sterker dan de zee. Maar ook met dezelfde bedoeling als de dijk: een zorgzame arm om het leven van de mensen leggen.

Jezus spreekt woorden als een dijk. Niet alleen als het vissersbootje in de storm raakt, maar ook als hij vanaf datzelfde schip de mensen op de oever toespreekt. Hij vergelijkt zijn woorden dan met een zaadje vol kiemkracht. Woorden als een dijk zijn het ook als Hij aan de overkant een bezetene verlost van een legioen demonen.

Sterker dan een dijk

Zulke woorden mogen u en ik (s)preken in zijn naam. Op de kansel en in een persoonlijk gesprek laat God woorden klinken die iets in zich hebben van Jezus' woord op het meer en van Vaders woord op de derde scheppingsdag. Niet dat ik een stevige dijkwerker ben. Maar Hij is mijn kracht en de kracht van mijn woorden. Woorden die kracht hebben om levens te redden. God slaat met zulke woorden een zorgzame en beschermende arm om het leven van mensen.

Deze bijzondere waarde van het woord is een stimulant om het met zorg te spreken. Je moet nadenken en met elkaar doorspreken over het effect op de hoorder, het gebruik van hulpmiddelen, de aandacht voor het kind in de eredienst enzovoorts. Ook wat er gebeurt in een persoonlijk gesprek vraagt zorgvuldige aandacht.

Maar als ik zie welke kracht Jezus' woorden hebben, dan geeft me dat ook vertrouwen. Zijn woorden zullen hun werk doen. Sterker dan een dijk.

Ds. A. M. de Hullu is predikant van de Gereformeerde Kerk te Apeldoorn-Zuid.

Op de grens van licht en donker

wandelen met God

God is licht, en in Hem is in het geheel geen duisternis', schrijft Johannes. Dit is zijn boodschap, schrijft hij kortweg. Wat hij verder in zijn eerste brief te zeggen heeft is een uitwerking van deze opmerking.

B. Luiten ■

Het zou verrassend kunnen zijn om op dit punt een peiling te houden onder de lezers. Wat is voor u de inhoud van deze boodschap? Wat kunt u hiermee, wat doet u dit? Bij hoeveel mensen raakt dit de kern van hun geloofsleven? 'Het zegt iets over God, niet over mij.' Dat antwoord kun je verwachten. Of: 'dit is de afstand tussen God en mij.' Sterker: 'met die God kan ik mij nooit meten.' God is licht. Maar wie ben ik?

Belofte

Je hoeft slechts één (bijbels) woord toe te voegen om te zien, hoezeer de plank wordt gemist door al dit soort reacties. God is licht (1 Joh. 1:5). God is *mijn* licht (Psalm 27:1). Het gaat hierin niet om afstandelijke godskenis, maar om de belofte wie God *voor ons* wil zijn. Dat zet ons volledig op een ander been. Wat ver weg leek, niet haalbaar, en daarom zelfs bedreigend, blijkt beloftevol te zijn. Eén en al blijde boodschap! God is licht. Zo komt Hij naar je toe, in Christus, het licht voor de mensen in eigen persoon. Zo mag je Hem aanroepen: 'zend Here, uw licht en uw waarheid, mogen die mij leiden' (Ps. 43).

Ook de duisternis is persoonlijk

Licht en donker staan tegenover elkaar. Ze hebben niets met elkaar te maken. Want 'het duister' is de aanduiding voor een heel andere macht: de duivel en zijn vorsten, zijn heersers en kwade geesten (Ef. 6:12). In een visioen zag Johannes de hemel verduisterd worden door de rook uit 'de put naar de onderaardse diepte' (Opb. 9). Die put werd geopend door 'een gevallen ster'. Een visioen is vol beeldspraak, maar juist daardoor vat het typerend samen wat er aan de hand is. De satan wordt neergezet zoals hij is: gevallen ster. En zijn werk: de hemel verduisteren. Zodat mensen God niet zien. Typerend is ook dat die verduisterende rook vol

pijn blijkt te zijn. Mensen worden overgegeven aan zichzelf en aan elkaar, de zin van het leven verdwijnt, de dood wordt aantrekkelijk. Verrassend schijnt er dwars doorheen ook licht, namelijk op hen die Gods zegel dragen (Opb. 9:4). Het duister doet hen geen kwaad. Het 'zegel' ziet op de heilige Geest, Hij bewerkt in de harten de rechtstreekse eenheid met Jezus, het licht (Joh. 8:12; Ef. 1:13-14). Zo dichtbij zijn licht en donker, voortdurend in beweging, en een wereld van verschil.

Wie zal heer zijn over je leven?

Het is van veel belang dat God ons hiervoor de ogen opent. Hij wil dat wij in het licht wandelen, en niet in het donker. We zien nu wat Hij daarmee bedoelt. Hij laat ons *twee heerschappijen* zien, tegengestelde machten en krachten. Met de heel persoonlijke vraag: wie zal er Heer zijn over je leven? Naar wie luister je? Aan wie vertrouw je je toe? En denk niet, dat je twee heren kunt dienen. *Kom in het licht!* God roept ons met een bijzondere liefde. Want Jezus, zijn eigen Zoon, ging voor ons het pijnlijke donker in. Aan het kruis mochten de kwade geesten met Hem doen wat ze wilden, drie uren lang, wat voor ons gelijk staat met de eeuwigheid in duisternis (DL II, 4). Op die manier heeft Hij ze allemaal overwonnen, Hij heeft de satan het volle pond gegeven, Hij gaf Zichzelf in onze plaats, zo heeft hij het recht van satan op ons afgekocht. Nu mogen wij vrij gaan, uit het donker naar het licht. Dat is het meest kenmerkende wat van ons leven is te zeggen (1Ptr. 2:9). *Kom nu in het licht!* Ja, dat klinkt heel goed, maar zo gemakkelijk is dat niet. Want ieder die een stap in het licht zet, ziet meteen hoe vuil hij is, en heeft daardoor als eerste reactie die stap maar weer terug te zetten. *Hoe moet dat dan, wandelen in het licht?* Je kunt gemakkelijk zeggen: 'ga goede dingen doen, zondig niet langer', maar zo eenvoudig blijkt dat niet te liggen.

Komen in het licht

Ga eens na bij jezelf hoe je bidt. Of God alles van je mag weten. Of je heel je leven met Hem deelt en bespreekt. En vraag je vooral af: 'doe ik dit werkelijk met héél mijn leven, of houd ik delen ervan buiten het zicht?'

De praktijk kan namelijk zijn, dat je in je bidden gaat tot een bepaalde grens. Heel openhartig, gedreven, bewogen, maar wel tot een bepaalde grens.

Laatst zei iemand mij daarover: 'want ik weet dat er ook iets fout zit in mijn leven, en daar kan ik niets aan doen, ik zie geen enkele mogelijkheid om dat te veranderen. Dus daar kan ik alleen maar over zwijgen, ik kan God niet beloven dat ik het verander.'

Enigszins herkenbaar?

Maar bedenk dan wel, dat alles wat je niet naar God toe brengt, in het licht, dus in het donker blijft. En donker is niet alleen verborgen, nee, daar heerst vooral een andere heer. Dat zul je dan ook wel voelen, eenzaamheid en pijn, diep van binnen, niemand die het ziet, maar zelf kom je het voortdurend tegen.

Mensen zoeken naar God, soms tot wanhoop gedreven. Hoe stap ik toch in het licht, hoe kom ik in die vreugde? Ik doe toch alles wat ik moet doen? Nog maar weer een andere kerk proberen? Of een andere dominee?

Terwijl het antwoord zo dichtbij is, in je mond en in je hart. *Laat Jezus je Heer zijn in heel je leven*, breng nu alles naar Hem toe. Ook datgene waarin je vastzit, waar je geen oplossing voor hebt, waaraan je verslaafd bent, enz. Ook je angsten en je zorgen, al schaam je je ervoor. Ook wat anderen je hebben aangedaan, waardoor je bent gekwetst, vernederd, bevuild. *Alles*. Denk niet dat je met oplossingen naar Jezus toe moet komen, zet die gedachte helemaal van je af. Kom vooral naar Hem toe met datgene waarvoor je geen oplossing hebt. Want (en daar gaat het om!): *alles wat je voor God belijdt, leg je in het licht*. Daarover heeft het duister geen macht meer, en de heer van het duister ook niet. Daarom is dat zo bevrijdend.

Komen zoals je nu bent

Er is een weg in het donker en een weg in het licht, schrijft Johannes. Als we in het donker wandelen, zijn we niet met God verbonden. Wandelen we in het licht, zoals Hijzelf in het licht is, dan zijn we met elkaar verbonden en reinigt het bloed van Jezus, zijn Zoon, ons van alle zonde (1 Joh. 1:5-10).

Vroeger dacht ik: 'wandelen in het licht' is datgene wat je goed doet. Terwijl de werken van de duisternis het daglicht niet kunnen verdragen. Een dodelijke uitleg. Want het punt is juist: kom in het licht wandelen, *helemaal zoals je bent*, met wat je goed doet én wat je fout doet. Als je alleen met je goede kanten mag komen, kom je nooit echt. Nee, je mag ook komen met je negatieve kanten, je zonden, je schaamte, je

verkeerde keuzes die je niet meer kunt overdoen, enz. Je mag komen met alles waarin je God was kwijtgeraakt.

Breng dat nu eens in het licht.

Dan ontstaat er verbondenheid, schrijft Johannes. Een verbondenheid die er niet was. En in dat licht is reiniging van alle zonden. Reiniging is nog meer dan vergeving: daarin gaat ook alle vuil van je af dat anderen hebben achtergelaten. Een enorme troost voor ieder die misbruikt is, of welke manier dan ook, en die daarvan de gevolgen elke dag voelt. Kijk naar de doop: het bloed van Jezus wast je schoon, door en door schoon, van alle vuil. In het licht is leven, nieuw leven, voor jou.

'Dit vertroost mij, geeft mij moed,

zijn mijn zonden als scharlaken,

Hij zal door zijn kostbaar bloed

wit als sneeuw mijn leven maken.

Hij zal mij terzijde staan,

Jezus neemt de zondaars aan.'

(Liedboek gezang 436:5)

Leven in verbondenheid

'Wandelen in het licht' is niet hetzelfde als 'voortaan alles goed doen'. Die opvatting ligt zo voor de hand, maar daardoor gaat voortdurend het licht uit.

God is licht. Wandelen in het licht is: je weg gaan met Hem, dat Hij alles van je mag weten, en luisteren naar Hem, je enige Heer. Dan ziet je leven er anders uit. In niets ben je meer alleen. En het kan ook zo zijn, dat je in het licht oplossingen ziet, die je in het duister niet zag. Misschien niet voor alles, misschien niet helemaal, maar toch voor een deel.

Wandelen in het licht is: *leven in verbondenheid*, ook met elkaar. Zo vaak we discussiëren met elkaar (en dat doen we nogal eens) maken we ons ergens sterk voor. We laten elkaar zien waar we voor gaan. Dat geeft niet altijd verbondenheid, integendeel. Maar stel je voor, dat we elkaar zouden laten zien waarin we Jezus nodig hebben voor ons zelf, dat we daar woorden voor kunnen vinden. Dan heb je verbondenheid, diep en vertrouwd. Dan blijkt bovendien, dat je ook elkaar nodig hebt, om elkaar te helpen in het licht te blijven.

Het geeft ook een verbondenheid in jezelf. Als heel je leven in het licht komt, komen je binnen- en buitenkant bij elkaar. Over bevrijding gesproken. Onechtheid verdwijnt, evenals afstandelijk gedrag en innerlijke eenzaamheid. Misschien niet meteen, maar toch. Want Jezus is het licht, Hij vult je met Zichzelf, Hij wint het van alle duisternis, hoe diep die ook zit.

Ds. B. Luiten is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zwolle-Centrum.

Onze goede werken in Gods toekomst

Reeds eerder schreef ik hoe het gaat met onze wereld en met onszelf in Gods toekomst. Wij stonden daar stil bij de vraag: wat blijft er en wat verandert er straks? ¹⁾. In dit artikel komen onze goede werken aan de orde. Paulus verzekert ons dat onze arbeid niet vergeefs is in de Here (1 Kor. 15:58) en in Openb. 4:13 zegt de Geest dat de werken van hen die in Christus sterven, hen navolgen.

A.N. Hendriks ■

Daarmee verkondigt de Schrift ons dat er ten aanzien van onze goede werken sprake is van continuïteit. Wat in geloof gedaan is, gaat niet ten onder. Het heeft blijvende betekenis. Tegelijk rijzen hier vragen. Er komt een rechterstoel waarbij het oordeel zal gaan over onze werken (2 Kor. 5:10). Straks is er een 'vuur' dat zal uitmaken hoe ieders werk is (1 Kor. 3:13). Komen onze goede werken daar doorheen? En als ze er doorheen komen, betekenen ze dan ook iets voor onze toekomstige heerlijkheid? Hoe zit het met 'het loon' waarover het Nieuwe Testament zo vaak spreekt (Op. 22:12)? Het zijn deze vragen waar wij nu aandacht aan willen geven.

Goede werken

Eerst zal duidelijk moeten worden waarover wij het hebben, wanneer wij over 'onze goede werken' spreken. Er spookt nog altijd het misverstand rond dat met goede werken iets bedoeld wordt dat de Here *van onze kant* verwacht. In het Zuiden van ons land kun je nog crucifixen tegenkomen met het onderschrift: 'Dit deed Jezus voor u, wat doet u voor Hem?'. De dankbare gehoorzaamheid wordt zo gemakkelijk verstaan als iets dat wij nu op onze beurt voor Jezus moeten terugdoen. Zelfs het opschrift Zondag 32: 'onze dankbaarheid' kan dit misverstand in de hand werken.

Maar de Heidelbergse neemt direct in antwoord 86 deze gedachte weg. Hij spreekt niet over onze (vrome) prestaties, maar over wat Christus door zijn Geest met ons doet. Hij kocht ons niet alleen los van de zonde, maar Hij vernieuwt ons ook tot zijn beeld. Door Hem is er vergeving, maar ook *vernieuwing*. Christus is ons van God ook geworden tot heiliging (1 Kor. 2:30). De Heidelbergse Catechismus spreekt voluit *christologisch* over ons dankbare leven. Christus maakt ons door zijn Geest van harte bereid om voortaan voor Hem te leven (antw. 1); door zijn kracht worden wij

opgewekt tot een nieuw leven (antw. 45); wie Christus is ingeplant, brengt vruchten van dankbaarheid voort (antw. 64).

Calvijn spreekt over een 'tweevoudige genade': die van de rechtvaardiging of vergeving van de zonden én die van de heiliging of vernieuwing van ons leven. En zo is het ook. Christus' volkomen gehoorzaamheid wordt ons niet alleen *toegerekend* (= de rechtvaardiging), maar ze wordt in ons ook *uitgewerkt* (= de heiliging). Dit laatste is het werk van de Geest van Christus, die dan ook speciaal in verband met de heiliging wordt genoemd (2 Thes. 2:13, 1 Petr. 1:2). Bij de rechtvaardiging zijn wij geheel passief. Wij *worden* vrijgesproken. Maar bij de heiliging zijn wij niet enkel passief. Het typische van het werk van de Heilige Geest is namelijk dat Hij ons actief maakt en ons weer doet functioneren naar Gods bedoeling. Je zou kunnen zeggen: de Geest werkt om *ons* aan het werk te zetten. Paulus verkondigt ons dit wonderlijke werk van de Geest wanneer hij schrijft: 'blijft ... uw behoud bewerken met vrees en beven, want God is het, die om zijn welbehagen zowel het willen als het werken in u werkt' (Fil. 2:12, 13). Wanneer het over 'onze goede werken' gaat, moeten wij dit alles voor ogen houden. Het zijn inderdaad *onze* werken: de Heilige Geest gelooft niet, bekeert zich niet, wandelt niet in een nieuwe gehoorzaamheid. Dat doen wij. Maar wij kunnen dit alles alleen doordat Hij het in ons werkt. En zo zijn 'onze' goede werken toch, als het erop aankomt, helemaal de werken van de Geest. De Heidelbergse noemt ze dan ook terecht '*vruchten* van dankbaarheid' (antw. 64). Het uit onze verbondenheid in geloof met de hemelse Wijnstok (Joh. 15:5). Onze goede werken hebben dan ook niets van doen met wat Paulus noemt 'werken *van de wet*' (Rom. 3:20), werken die prestaties zijn van de vrome mens, maar alles met wat de apostel aanduidt als 'het werk *van uw geloof*' (1 Thes. 1:3). Het gaat om dat werk dat voortkomt uit ons geloven in het evangelie, uit onze band met

de Here Jezus, uit het vernieuwende werk van zijn Geest. Wat goede werken zijn, formuleert de Heidelberger zo bondig en goed: Het is wat wij uit waar geloof (= de bron), naar de wet van God (= de norm) en tot zijn eer (= het doel) doen (antw. 91).

Oordeel naar werken

Wanneer het gaat om ons eeuwig behoud, zijn wij geneigd zeker niet te denken aan goede werken. Wij worden immers behouden enkel door genade (Ef. 2:8), zonder enige verdienste van onze kant (Rom. 3:20). Toch hebben de gereformeerde vaders niet geschroomd van de *heilsnoodzakelijkheid* van onze goede werken te spreken. In de bergrede zegt de Here Jezus dat alleen wie de wil van de Vader *doet*, het koninkrijk zal binnengaan (Mat. 7:21). Hebreeë 12:14 verkondigt ons dat zonder *heiliging* niemand de Here zal zien. Het Nieuwe Testament door-dringt ons ervan dat het oordeel straks voluit een oordeel zal zijn over *onze werken*. Paulus schrijft over het oordeel van God, 'die een ieder vergelden zal naar zijn werken' (Rom. 2:6). De apostel wijst erop dat wij allen voor de rechterstoel van Christus openbaar worden 'opdat een ieder wegdrage wat hij in zijn lichaam verricht heeft...' (2 Kor. 5:10). Christus zegt: 'Zie, Ik kom spoedig en mijn loon is bij Mij, om een ieder te vergelden, naardat zijn werk is' (Op. 22:12). Onze goede werken doen er dus alles toe, straks op de jongste dag!

Hoe doen zij ertoe? Het antwoord zal moeten zijn: ze doen er niet toe als *grond* voor ons behoud, maar als *uiting* van ons geloof. Het grote werk waarop het straks aankomt is *het geloof* in de Here Jezus (Joh. 6:29). Alleen wie in de Zoon gelooft, heeft eeuwig leven (Joh. 3:36).

Maar dit geloof is geen geloof dat onvruchtbaar blijft. Het is een geloof dat door de liefde tot de Here *werkzaam* is (Gal. 5:6). Een geloof dat zich in werken laat zien. Daarom zegt Jacobus ook dat een geloof zonder werken een 'dood geloof' is (Jak. 2:26).

Wanneer de Schrift verkondigt dat wij *naar onze werken* geoordeeld zullen worden, gaat het om dit 'werk van het geloof' (1 Thes. 1:2). Dat zal de Here straks bij ons zoeken. Wij kunnen ook zeggen dat Hij de *vrucht van zijn Geest* bij ons zal zoeken. Want wij hebben alleen maar kunnen werken dankzij de genade die met ons was (1 Kor. 15:10). God heeft onze goede werken tevoren bereid, maar straks moet ook blijken dat wij daarin gewandeld hebben (Ef. 2:10).

Continuïteit

De Schrift zegt duidelijk dat het werk van het geloof met ons sterven niet verloren gaat. Ons werk komt in het gericht. Paulus spreekt daarvan in 1 Kor. 3:10v. De dag (van Christus) zal met 'vuur' verschijnen en dat vuur zal de kwaliteit van ons werk uitmaken ²⁾.

Dan zal blijken hoe wij op het fundament dat

Jezus Christus is, hebben gebouwd. Ondeugdelijk werk zal 'verbrand' worden. Maar de apostel spreekt tegelijk over werk dat straks 'standhoudt'. Dat wijst erop dat er voor echt werk van het geloof toekomst is. Het komt door het gericht heen. Het gaat niet ten onder. Dat horen wij ook in 2 Kor. 5:10: voor Christus' rechterstoel zal ieder 'wegdragen' wat hij in zijn lichaam verricht heft, hetzij goed, hetzij kwaad. Het Griekse werkwoord dat Paulus voor 'wegdragen' gebruikt, betekent zoveel als *terugkrijgen*. Het goede dat hier op aarde door ons is gedaan, blijft. We krijgen het van de Here terug (vgl. Ef. 6:8). De continuïteit tussen nu en straks wijst de Schrift ook aan in de belofte: '... wie op de akker van de Geest zaait, zal uit de Geest eeuwig leven oogsten' (Gal. 6:8). Het gaat blijkens de context hierbij kennelijk om goede werken (vers 10), om een leven dat beheerst wordt door de Geest en zo werkzaam wordt. Zo'n leven brengt een vrucht met zich mee, die eeuwigheidswaarde heeft.

Heel duidelijk blijkt de continuïteit van onze goede werken in Openb. 14: 13: "zalig de doden, die in de Here sterven, van nu aan. Ja, zegt de Geest, dat zij rusten van hun moeiten, want hun werken volgen hen na". De Geest opent hier een troostvol perspectief. Gods kinderen mogen niet alleen uitrusten van hun 'moeiten', van alles wat zij om Christus' wil, moesten doorstaan, maar zij mogen tegelijk weten dat 'het werk van het geloof' niet op aarde achterblijft. Het gaat met hen mee en houdt betekenis tot over de dood heen. Onze goede werken blijven niet krachtens onze trouw of gehoorzaamheid. J.P. Versteeg spreekt in dit verband terecht over een 'pneumatologische continuïteit'³⁾. Paulus zegt dat wij straks 'uit de Geest' zullen oogsten. Ons geloofswerk houdt stand omdat het werk *van de Geest* stand houdt. Omdat het 'in God' verricht is (vgl. Joh. 3:21).

Loon naar werk

Hoezeer er sprake is van continuïteit bij onze goede werken, blijkt wel sterk uit wat de Schrift ons verkondigt over het *loon* en de *vergelding*. In de klacht van A. Kuyper steekt enige waarheid: de gereformeerden lezen daar in hun verzet tegen Rome overheen en willen er liefst niet op gewezen worden ⁴⁾. Terwijl de Schrift daar toch op heel wat plaatsen over spreekt. J.L. de Villiers stelt zelfs: 'Die loongedagte is 'n integrale deel van de evangelie, want God belooft daarin loon'⁵⁾.

De Here Jezus zegt: 'Zalig zijt gij, wanneer men u smaadt en vervolgt ... Verblijdt en verheugt u, want uw loon is groot in de hemelen...' (Mat. 5:11,12); '... hebt uw vijanden lief en doet hun goed...', en uw loon zal groot zijn... (Luc. 6:35). Paulus verkondigt dat indien ons werk straks standhoudt, wij loon zullen ontvangen (1 Kor. 3:14). De komende Christus zegt dat zijn loon bij Hem is, om een ieder te vergelden, naardat zijn werk is (Op. 22:12). Van

Mozes staat geschreven dat hij de blik gericht hield op de vergelding (Heb. 11:26). De Kolosensen mogen weten dat zij van de Here de erfenis tot vergelding zullen ontvangen (Kol. 3:24).

Dat er een correspondentie is tussen ons geloofswerk op aarde en het loon straks, blijkt uit het spreken over vergelden *naardat* ons werk is en over het *terugontvangen* van het goede, dat wij gedaan hebben. Ons geloofswerk heeft onmiskenbaar betekenis voor de heerlijkheid die ons deel zal zijn.

Waarom spreekt de Schrift over loon en vergelding? Het is niet om ons te doen denken dat wij iets verdienen kunnen bij God. Wij gaan nooit het koninkrijk binnen op *grond* van wat wij hebben gedaan. Maar dat neemt niet weg dat het uitzicht op loon ons wil motiveren tot een heilig leven. W.H. Velema wijst deze gedachte nogal kras af. 'Het loon-motief als extra motief zou de hele relatie tot God verwringen'⁶⁾. Wij zijn schuldig om goede werken te doen. Als wij trouw zijn, hebben wij slechts gedaan wat wij moesten doen (vgl. Luc. 17:10). H. Bavinck is voorzichtiger en noemt mijns inziens terecht het loon 'een van de drangredenen waarmee de geloovigen worden vermaand tot een heilige wandel'⁷⁾.

Ik wijs op 1 Tim. 4:7,8: 'Oefen u in de godsvrucht. *Want...* de godsvrucht is nuttig tot alles, daar zij een belofte inhoudt van leven, in heden en toekomst', en op Hebr. 11:6: 'maar zonder geloof is het onmogelijk (Hem) welgevallig te zijn. *Want* wie tot God komt, moet geloven, dat Hij bestaat en een beloner is voor wie Hem ernstig zoeken'.

In het algemeen kunnen wij zeggen dat de Schrift over loon en vergelding spreekt, om ons te *bemoedigen* (vgl. 2 Thes. 1:5; Op. 2:10) en *aan te sporen* (Kol. 3:24; Op. 2:17).

Calvijn schrijft wat betreft het eerste: door de belofte van loon 'wordt steun gegeven aan onze *zwakheid*, die anders terstond zou bezwijken en nederstorten, indien ze zich niet door deze verwachting staande hield en door deze troost haar kommer verzachtte' (*Institutie*, III, 18, 4). Ten aanzien van het tweede zegt hij: 'God heeft, om onze *traagheid* aan te sporen, ons de zekerheid gegeven, dat de arbeid, die wij tot eer van zijn naam ondernomen hebben, niet vergeefs zou zijn' (*Institutie*, III, 18, 7).

Verschil in loon?

Wij zagen reeds dat er straks loon is *naar werk*. Christus zal ieder vergelden 'naardat zijn werk is' (Op. 22:12). Zo rijst de vraag: Is er straks verschil in loon? Is er een vergelding die niet voor elk kind van God gelijk is? Verschillende theologen zijn deze mening toegedaan. G.C. Berkouwer spreekt over 'variatie en gradatie' die er zijn zullen in het rijk van de heerlijkheid en die samenhangen met het loon dat straks uitgekeerd wordt⁸⁾. W.H. Velema meent dat er 'onderscheid in heerlijkheid' is en dat hier dan sprake is van een 'bijzondere begunadiging'

waarmee God zijn eigen werk kroont⁹⁾. H. Bavinck schrijft: '... schoon de zaligheid aan alle geloovigen geschonken wordt, zal er onder hen naar gelang van hunne werken onderscheid zijn in heerlijkheid'¹⁰⁾. K. Schilder stelt dat er bij het grote avondmaal 'verscheidenheid' in eenheid zal zijn. Zij die een bijzondere lijdensweg zijn gegaan, ontvangen ook 'bijzondere heerlijkheid'. De kwalificatie van elks heerlijkheid 'hangt af van het zuivere antwoord op de vraag: wat iemand heeft beteekend voor *God*, voor den *heilsweg*, voor den *dienst* van God'¹¹⁾.

Voor het loon dat straks ontvangen wordt, gebruikt het Nieuwe Testament verschillende aanduidingen. Het is o.a. *het koninkrijk* (Mat. 25:34, 2 Tes. 1:5), *het eeuwige leven* (Mat. 19:29; Gal. 6:8), *de erfenis* (Kol. 3:24), *vertrouwing* (Mat. 5:4), *verzadiging* (Mat. 5:6), God zien (Mat. 5:8). Dit alles wijst er toch wel op dat het loon voor al Gods kinderen *hetzelfde* is. Dit wordt onderstreept door de afloop van de gelijkenis die wij in Matt. 20:1-16 vinden. De werkers van het elfde uur krijgen hetzelfde als de werkers van het eerste uur: één schelling. De goedheid van 'de heer des huizes' zorgt voor een *gelijke* beloning, ook al hebben de werkers van het eerste uur veel meer arbeid verricht. Opmerkelijk is ook dat Jakobus als loon voor *ieder* die volhardt, in het vooruitzicht stelt 'de kroon des levens' (Jak. 1:12) en dat Paulus wijst op 'de krans der rechtvaardigheid' die de Here hem zal geven, 'maar ook *allen*, die zijn verschijning hebben liefgehad' (2 Tim. 4:8).

Het loon moet voor ieder kind van God wel hetzelfde zijn, want hoe zou er iets extra's kunnen zijn *bij* het koninkrijk, het eeuwige leven en de ergernis? Daar zit toch alles in wat de Here voor zijn kinderen bereid heeft?

Ik houd het er dan ook met J. van Genderen op dat er geen sprake is van *gradatie* in heerlijkheid, maar mogelijk wel van *variatie*¹²⁾. We kunnen hierbij denken vanuit Gods scheppingswerk: Hij heeft elk mens een eigen identiteit gegeven. Er is variatie onder de mensen. Daarbij is het belangrijk te letten op de aard van het vernieuwende werk van de Geest. Hij eert Gods scheppingswerk, doordat Hij onze persoonlijkheid niet vernietigt, maar vernieuwt en geneest. De gelovige mag weten: ik zal straks *ik* zijn, zij het radicaal vernieuwd. Dit betekent dat er ook op de nieuwe aarde variatie zal zijn. Abraham is straks Abraham en Luther zal Luther zijn. Het is aannemelijk dat in deze verscheidenheid ook 'het werk van het geloof' van betekenis zal zijn. Onze werken volgen ons immers na (Op. 14:13). Er zijn 'rechtvaardige daden' (Op. 19:8), waarmee Gods kinderen bekleed zullen blijken te zijn.

Op deze variatie wijst ook Op. 2:17: de nieuwe naam, 'welke niemand weet, dan die hem ontvangt'. De overwinnaars krijgen een nieuwe eigennaam, die onverwisselbaar is en hoort bij de eigen persoon en geschiedenis. Wij zullen allen in 'de volmaaktheid' (Heb. 11:40) delen, *maar niet ieder op dezelfde manier*. Mogelijk vin-

den we dat ook aangeduid in de gelijkenis van de ponden (Luc. 19: 16-19). De eerste en de tweede slaaf worden beiden regent, krijgen dezelfde rang, maar de taak die zij als beloning ontvangen, houdt rekening met hun persoonlijke capaciteiten, zoals hun opdrachtgever tevoren reeds deed.

Ik noem in dit verband ook 1 Kor. 12:4-6: er is *verscheidenheid* in bedieningen, een *verscheidenheid* die Paulus herleidt tot God (de Schepper) 'die alles in allen werkt'.

Wanneer de Heilige Geest nu reeds zo het scheppingswerk van God de Vader honoreert in de verschillende diensten waartoe Hij mensen in de gemeente bekwaamt, ligt de conclusie voor de hand dat er straks, ook al is er geen verschil in loon, wel variatie zal zijn in de manier waarop Gods kinderen hun God voor altijd priesterlijk zullen dienen (Op. 22:3).

Genadeloon

We moeten in dit verband ook aandacht geven aan het *karakter* van het loon. Dit is actueel nu het boek van Randy Alcorn *Deadline* in christelijke kring een bestseller werd. P. Niemeijer heeft informatie aangereikt over de theologische achtergrond van Alcorns roman over het hemelleven¹⁾. Voor Alcorn is ons *behoud* een genadig geschenk van God dat wij ontvangen in de weg van *geloof*. Maar als het om *loon* gaat, zijn onze werken aan de orde. Dat loon *verdienen* wij, dat wordt vastgesteld naar wat wij op aarde gedaan hebben. Uiteindelijk krijg je de plaats in Gods toekomst die correspondeert met wat je hier geïnvesteerd hebt in hemelse schatten. Alcorn noemt zelfs de daden, die eens bijzonder beloond worden.

Wat Alcorn stelt, verdient krachtige tegenspraak. Paulus noemt het loon van het eeuwige leven 'genade' (Rom. 6:23). De gelijkenis van de arbeiders in de wijngaard (Mat. 20: 1-16) weersprekt iedere gedachte dat het loon verdiend wordt. Als wij trouw zijn, hebben wij slechts gedaan wat wij doen moesten, en zijn wij slechts 'onnutte slaven' (Luc. 17:10). Het loon wordt dan ook een 'erfenis' (Mat. 25:34; Kol. 3:24) genoemd. En voor een erfenis is juist typerend dat je die niet door daden kunt verwerven.

Daarbij komt wat de Heidelbergse Catechismus zegt: zelfs onze beste werken zijn alle onvolmaakt en met zonde bevlekt (antw. 62). Zelfs onze grootste trouw voldoet niet aan Gods standaard (Rom. 7:21). Als het op 'verdienen' aankomt, verdient ons werk vanwege dit blijvend tekort zelfs *straf* (art. 24 NGB).

Het loon dat wij ontvangen, is enkel te danken aan Gods *vergevende barmhartigheid*. Het is zoals Calvijn schrijft: '...hoe zou Hij onze werken de rechtvaardigheid toerekenen, indien Hij niet, wat er aan onrechtvaardigheid in hen is, door zijn goedertierenheid verborg? Hoe zou Hij hen loon waardig achten, indien Hij niet, wat er in hen strafwaardig is, door zijn onmetelijke goedheid wegnam?' (*Institutie*, III, 18, 5).

Onze goede werken kunnen de Here slechts behagen 'door loutere vergeving'.

De gedachte dat wij met bijzondere daden een bepaalde plaats in de heerlijkheid zouden *verdienen*, miskent tenslotte geheel dat zij niet onze prestaties zijn, maar de vrucht van het werk van Christus' Geest in ons leven. Wat er aan goeds in ons leven is, is ons *gegeven* (Fil. 4:13; Op. 19:8). Wanneer de Here onze goede werken beloont, is het dan ook dat Hij door zijn genade *zijn* gaven kroont (art. 24 NGB).

Deze beloning uit genade is niet alleen een zaak van de toekomst. De schrift spreekt ook over loon in dit leven (Mat. 19:29; 2 Kor. 1:5, Ef. 6:2). Tegelijk mogen wij tot onze troost vasthouden dat de grote vergelding nog komt. De Here is niet onrechtvaardig dat Hij ons werk zou vergeten (Heb. 6:10). Wat uit liefde tot Hem is gedaan, gaat niet ten onder en raakt niet in het vergeetboek. Als een *genadige* beloning zal de Here ons zo'n heerlijkheid doen bezitten als in het hart van een mens nooit zou kunnen opkomen (art. 37 NGB). Laten wij op de akker van de Geest *nu* zaaien, om straks uit de Geest ook te oogsten (Gal. 6:8). Want wat een mens zaait, zal hij ook *oogsten* (Gal. 6:7)! Dat is de ernst van ons leven hier op aarde, maar het is tegelijk de troost die allen mag bemoedigen die 'in alle goed werk vrucht dragen' (Kol. 1:10).

Dr. A.N. Hendriks is emeritus-predikant van de Gereformeerde Kerk te Amersfoort-Centrum

- 1) zie *De Reformatie*, jrg. 81, nr.6, p. 104-105 en nr. 7, p. 125-127
- 2) Wat Paulus schrijft, behoeven wij niet te beperken tot zijn opvolgers in de arbeid aan de gemeenten. J. P. Versteeg, *Geest, ambt en uitzicht*, Kampen 1989, merkt op: 'Wanneer Paulus zeer in het algemeen in vers 10 spreekt over 'ieder', in vers 12 over 'iemand', in vers 13 over 'iemands' werk, wijst dit algemene spreken in de richting van het werk van iedere gelovige' (p. 124).
- 3) J.P.Versteeg, *a.w.*, p. 137.
- 4) A. Kuiper, *E. Voto Dordrachen*, II, Amsterdam/Preto-ria 1905, p. 384.
- 5) J.L. de Villiers, *Die loongedachte in die Nuwe Testament*, Den Haag 1957, p.5.
- 6) J. van Genderen/W.H. Velema, *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*, Kampen (1992), p. 605.
- 7) H. Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek*, IV, Kampen 1930, p. 219v. Vgl. p. 252: 'De belooning is een van de vele motieven voor het zedelijk handelen, maar hoe-genaamd geen regel of wet, want deze ligt in Gods wil alleen. Bijkomend motief mag ze echter zijn...'.
- 8) G.C. Berkouwer, *Geloof en rechtvaardiging*, Kampen 1949, p.121.
- 9) J. van Genderen/W.H. Velema, *a.w.*, p. 792.
- 10) H. Bavinck, *a.w.*, p.220. Vgl. P. 710.
- 11) K. Schilder, *Wat is de hemel?*, Kampen 1935, p.226.
- 12) J. van Genderen, *De Bijbel en de toekomst*, Heerenveen 1998, p. 146.
- 13) Vgl. P. Niemeijer, 'Het loon voor Gods kinderen', *Nader Bekeken*, jrg. 9, 6 juni 2001, p.157v.

Beza, meer dan opvolger van Calvijn

kort historisch

Het is oktober 1605: Genève rouwt. Want op 13 oktober is op 86-jarige leeftijd Theodorus Beza overleden. Hij was de man die Calvijn was opgevolgd als gezaghebbende voorman van de gereformeerden in Europa. Hij is dus te herdenken, daarginds en ook bij ons. Maar zijn bekendheid onder ons is na 400 jaar niet bepaald groot te noemen. Een kleine steekproef in mijn nabije omgeving was voldoende om dat aan het licht te laten komen. Ik ga daarover niet verder uitweiden, maar wil me concentreren op de vraag of het echt nodig is om Beza te kennen. Ik acht dat wel van belang, alleen al vanwege de vraag hoe hij met Calvijns erfenis omging.

H. Veldman ■

Overgangstijd

In de 16de eeuw groeide elke jonge Europeaan op in omstandigheden waarin er nauwelijks aan te ontkomen was zich te bezinnen op zijn kerkkeus: of Rooms blijven of overgaan tot een van de vele (!) reformatorische bewegingen die Europa rijk was. Zo ook Theodorus Beza, wiens mooie naam in het Frans luidt: Dieudonné de Bèze. Hij was in 1519 geboren in Bourgondië als telg van een oud-adellijk geslacht.

1519: dat wil dus zeggen dat er in zijn jonge jaren al verschillende centra waren ontstaan waar vandaan belangrijke reformatorische gedachten in Europa aan de man werden gebracht. Daar was het Saksische Wittenberg met de hervormers Luther en Melanchthon, vervolgens Zürich met Huldrych Zwingli, en niet te vergeten Straatsburg met Martin Bucer. Hun onderlinge afstemming en overeenstemming was helaas nog erg problematisch, vooral met betrekking tot het avondmaal. Calvijn, die toen nog op de schoolbanken zat, heeft er later veel voor gedaan om tot eenheid te komen. Alleen met Heinrich Bullinger, de opvolger van Zwingli, mocht dat gestalte krijgen.

Toen Beza in Parijs rechten ging studeren kwam daar een kleine groep van jonge intellectuelen bij elkaar rondom de uit Duitsland afkomstige classicus Melchior Wolmar. Bij deze geleerde woonde Theodorus in huis. En daar zal hij Johannes Calvijn ook wel eens ontmoet hebben. Naar buiten toe was bijna iedereen nog rooms-katholiek, al groeide bij menig een de overtuiging toch met zijn keus voor de hervorming voor de dag te komen. De koning

van Frankrijk, Frans I, was humanistisch georiënteerd, maar desondanks een streng heer, die - ook om politieke redenen - niet graag de paus tegenover zich wenste. Uit Beza's studententijd is bekend dat hij openstond voor 'nieuwe godsdienstige ideeën'. Een onmiskenbaar signaal hiervan was Beza's lezing van een traktaat van Bullinger over de oorsprong van de dwalingen. Maar verder hield Beza zich veel bezig met de klassieke letteren (Vergilius, Homerus, Plato en Aristoteles) en schreef hij gedichten.

Geleidelijk aan 'gereformeerd': ziekte als keerpunt

Een langzame verschuiving van godsdienstige standpunten maakt het moeilijk een echt keerpunt aan te wijzen. Beza's huwelijk met Claude Denosse, een vrouw van zeer eenvoudige afkomst - en daarom door velen als beneden zijn stand veroordeeld - gaf aan dat hij wel durfde. Maar tot een keus voor de reformatie kwam het nog niet: eerst boeide hem het religieus spiritualisme dat zich vooral in de kring rond koningin Margaretha van Navarre voordeed. Calvijn heeft zich daartegen met kracht uitgesproken. Of het indruk op Beza heeft gemaakt?

In 1548 werd Beza ernstig ziek. En dat ging gepaard met een diepgaand zelfonderzoek. De crisis leidde ertoe dat hij brak met het 'hinken op twee gedachten' en zich met overtuiging aansloot bij de gereformeerde kerk van Parijs. Dat had tot gevolg dat hij zijn inkomsten (via prebenden) uit de roomse kerk stop zette. De mededeling daarvan werd gevolgd door het

Theodorus Beza

besluit van het gerechtshof van Parijs om Beza op de lijst van gezochte ketters te plaatsen. Hij vluchtte naar Genève.

Werkzaamheden

Zijn aansluiting bij de reformatie hield een grote mate van eensgezindheid in met Calvin. Beza nam het meer dan eens publiekelijk op voor Calvin, o.m. in de zaak-Servet. Hij maakte daarnaast verschillende 'diplomatieke' reizen om de Waldenzen te bevrijden uit hun benarde positie. Ook wilde hij eenheid met de Lutherse, maar daar was de kerk van Bern het niet mee eens.

In 1559 werd Beza benoemd tot rector van de te openen Academie van Genève. Ook Nederlandse studenten zaten onder zijn gehoor (o.w. Arminius en Bogerman). Begin jaren '60 leidde Beza de delegaties naar twee godsdienst-gesprekken in Frankrijk, waarbij evenwel de verschillen met Rome niet werden overbrugd. Beza was er - meer dan Calvin - van overtuigd dat de lagere magistraten (namens het volk) het recht van verzet bezaten in geval van een dreigend

verlies van godsdienstvrijheid. De toen uitgebroken godsdienstoorlogen (ook wel: Hugenotenoorlogen) hebben tot 1598 het Franse koninkrijk verscheurd. In de beginjaren trad Beza op als 'veldprediker'. De vrede kwam pas tot stand toen de ex-Hugenoot koning Hendrik IV het befaamde Edict van Nantes afkondigde, waarin voor de protestanten beperkte vrijheid was geregeld, o.m. via vrijsteden als La Rochelle. Net als in Duitsland streefde men hier ook naar tolerantie van regio tot regio. Na de dood van Calvin (1564) zag men Beza als opvolger van Calvin. Hij dichtte verscheidene psalmen en schreef een korte biografie over zijn vriend en collega. Beza geldt als de geleerde die de theologie van Calvin - met name over de predestinatie - in een systematisch geheel samenvatte, een werkwijze die schools, zo niet scholastisch aandoet. Over het nut en de waarde van wat men wel noemt 'de gereformeerde scholastiek' is een nieuwe discussie op gang gekomen.

Drs. H. Veldman is kerkhistoricus en woont te Zuidhorn.

Hoogeveen - beroepen: J.R. Geersing te Amersfoort-Hoogland:
Amersfoort-Hoogland - beroepen: J.B. Wilmlink te Gent (missionaire dienst vanuit Axel).
Enschede-Oost - beroepen: P.F. de Boer te Staphorst

Rotterdam-Zuid i.c.m. Missionaire Arbeid Rijnmondgebied - beroep aangenomen: B. van Zuijlekom te Ridderkerk (om te werken onder Antillianen)

Assen - De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Assen-Marsdijk heeft na beoordeling door de classis Assen, zijn predikant H. Geertsma afgezet. De afzetting is gebaseerd op de artikelen 79 en 80 van de kerkorde waarin wordt gesproken van 'een openbare grove zonde'.

KERNREDACTIE:

Dr. E.A. de Boer,
 Prof. Dr. B. Kamphuis

OVERIGE REDACTIELEDEN:

Drs. A.L. Th. de Bruijne, Drs. I.D. Haarsma,
 Prof. Dr. G. Kwakkel, Drs. B. Luiten,
 J. Westert.

MEDEWERKERS:

J.J.D. Baas, Drs. E. Brink, J.M. de Jong,
 Ds. G. Riemer, Dr. J. Smelik,
 Drs. H. Veldman

BLADMANAGEMENT:

Mevrouw M.T. Kremer
 Scholma Druk bv, Postbus 7
 9780 AA Bedum, tel. 050 3013636

Alle stukken voor de redactie bij voorkeur per
 E-mail: reformatie@scholma.nl, ingeval per
 post via bovengenoemde postbus.
 Uitgever: Print Media bv, Bedum
 Technische realisatie:
 Scholma Druk bv, Bedum

ADMINISTRATIE:

Scholma Druk, postbus 7,
 9780 AA Bedum.
 Telefoon: 050 - 3013636.
 Fax: 050 - 3012732
 (o.v.v. Reformatie).
 E-mail: reformatie@scholma.nl
 ING Bank: 66.30.92.620

ABONNEMENTSPRIJZEN:

abonnementsprijs € 49,95
 studenten € 19,50;
 buitenland € 109,00
 - abonnementsjaar loopt van
 1 januari t/m 31 december
 - opzegging van het abonnement dient 1
 maand voor aanvang van het nieuwe abon-
 nementsjaar schriftelijk of per e-mail te
 geschieden (voor 1 december)

Losse nummers € 1,50 (incl. porto).

De Reformatie is op Daisy cd-rom
 verkrijgbaar bij de Chr. Blinden-
 bibliotheek voor blinden en slecht-
 zienden. Tel. (0341) 565477.

ADVERTENTIES (acquisitie en verkoop):

J. Hoogenboom, tel. 050-4091204,
 fax 050-4091252
 e-mail: info@hoogenboom-communicatie.nl
 Prijs: € 0,45 per mm.
 Contracttarief op aanvraag.
 Aanlevering advertenties in overleg.

Zonder schriftelijke toestemming van de uit-
 gever is het niet toegestaan artikelen uit dit
 blad over te nemen.

Web: www.dereformatie.nl
 ISSN 0165-5191

Het aloude stakingsrecht

In de christelijk sociale traditie is het stakingsrecht altijd als een uiterste middel gezien. Het Christelijk Sociaal Congres (1891) sprak dat uit. In reformatische en gereformeerde gelederen was die uitspraak niet terughoudend genoeg. Daar ontwikkelde zich het adagium 'staken mag, als doorwerken zonde is'. In de loop der jaren heeft het collectieve actierecht zich in de Nederlandse arbeidsverhoudingen een welomschreven plaats verworven. De scherpe discussie over het thema is weggeëbd. Toch zullen orthodoxe christenen nooit fervente actievoerders worden. Veel acties zijn bovendien eerder een onderstreping van een luxesituatie, dan strijd tegen sociaal onrecht. Onlangs wilde het GMV een debat over de principiële grondslag van het stakingsrecht, maar de spa bleef in de grond steken.

J. Westert ■

Het Christelijk Sociaal Congres van 1891 is nog altijd een veel geraadpleegde bron bij sociale vraagstukken. Eén van de uitkomsten van dit congres was de resolutie over het stakingsrecht. Door het Congres werd uitgesproken, dat "het recht van werkstaking mits niet gebruikt als politiek instrument of als moedwillige contractbreuk, geenszins kan worden ontkend. Het is de eis van het christelijk geweten van dit recht geen gebruik te maken, voordat de overtuiging is verkregen, dat alle andere middelen zijn uitgeput; in sommige gevallen kan evenwel een staking rechtmatig zijn."

Deze lijn is in de christelijk sociale traditie tamelijk richtinggevend geworden. Wat mij betreft vormt die lijn ook voor het reformatisch en gereformeerd sociaal denken een goede pijlpaal. Het stakingsrecht sluiten we niet uit, maar het moet wel een uiterste middel zijn. Het recht is dan eigenlijk ook een plicht geworden.

Gezagsrelatie

In de gereformeerde traditie is het spoor van het christelijk sociaal congres jarenlang nog terughoudender omschreven. Tegen de uitspraak van 1891 ontstond verzet, omdat daarin te weinig rekening werd gehouden met de gezagsrelatie in de arbeid. A. Schilder¹⁾ betoogde in de jaren dertig dat staken mag als doorwerken zonde zou zijn. Deze lijn werd in de jaren zestig nagesproken door Joh. Francke²⁾ Op dit moment wordt dit standpunt onversneden gehuldigd door de Reformatorisch Maatschappelijke Unie (RMU). En inderdaad, als 'doorwerken zonde zou zijn', valt het stakingsrecht niet te ontkennen. Dan is het zelfs een

gewetensplicht. Vervolgens doet zich echter de vraag voor in welke situaties doorwerken zonde is. Meestal komt men dan niet met voorbeelden van collectieve actie, maar met arbeidssituaties van individuele gewetensnood, waarbij het 'God meer gehoorzaam zijn dan de mensen' zich voordoet.

De lijn van A. Schilder is vooral gericht op het gezag in de arbeid en gaat bijna voorbij aan die gewetensdiscussie. Staking brengt je in strijd met de gezagsrelatie in de arbeidsverhouding. Een staking komt in die opvatting overeen met contractbreuk.

Verschuivingen

Onder invloed van de veranderende ontwikkelingen in de arbeidsverhoudingen wordt er in latere jaren genuanceerder en anders over het stakingswapen gedacht. De gezagskwestie is veel minder een richtinggevend argument in de discussie over het stakingsrecht. De argumentatie verschuift. In een welvaartssamenleving met een veelheid aan inspraak en medezeggenschap en een arsenaal aan middelen om geschillen te beslechten is het ethisch vaak nauwelijks doorzichtig te maken waarom het machtsmiddel van de staking gebruikt moet worden. Er wordt meer aandacht gevraagd voor vreedzame methoden om conflicten op te lossen. Christelijk sociale organisaties kunnen hier beter het voortouw nemen.³⁾ Het christelijk sociaal denken is immers gebaseerd op harmonie in verhoudingen en overleg over belangengeschillen. Het model van final offer arbitrage als sluitstuk in arbeidsvoorwaardenconflicten wordt aangereikt.

Deze opvatting sluit volgens mij goed aan bij

de aloude uitspraak van het christelijk sociaal congres. Het stakingsrecht sluiten we niet uit, maar moet wel het uiterste middel zijn. Het ultimum remedium karakter moet dan ook werkelijk uitgangspunt zijn. Het is helaas de vraag, of die regel bij de actuele ontwikkelingen in het stakingsrecht voldoende wordt bewaakt. Tussen het recht als uiterste middel en de plicht om te strijden tegen sociaal onrecht zit ten diepste niet zoveel ruimte. Veel arbeidsvoorwaardengeschillen in Nederland hebben echter een ander karakter. Het gaat om geschillen, waar het niet wil vlotten met het laatste stukje van de onderhandelingen, of waar onderhandelaars nog een andere rekening hebben te vereffenen. Daarom zou de christelijk sociale inzet principieel veel meer gericht mogen zijn op het ontwikkelen van andere conflictregulerende mechanismen.

Pressiemiddelen

In Nederland zijn er nauwelijks stakingen, waar echt sociaal onrecht inzet is van de acties. De laatste staking, die van de brandweerlieden in november 2005 ging vooral over het behoud van luxerechten van de zittende generatie. Enige jaren geleden staakten Roemeense mijnwerkers. Zij en hun gezinnen verkeerden in erbarmelijke omstandigheden en streden tegen dat sociale onrecht. Daar lijkt mij het stakingsrecht als uiterste middel te rechtvaardigen. Dat bedoelde ook de uitspraak van 1891. De acties in Nederland zijn meestal van een andere orde. Stakingen zijn pressiemiddelen in de onderhandelingsstrategie. Staken doe je om van iets minder nog iets meer te maken. Soms dienen stakingen ook gewoon het eigenbelang van de vakbond, die ten behoeve van de morrende achterban zijn tanden moet laten zien. Waar in 1891 christenen het recht op werkstaking echt als uiterste middel in de strijd voor sociaal recht beschouwden, is de uiterste grens nu bereikt als onderhandelaars zijn uitgepraat, of als zij, zoals bij de brandweer, de belangen van hun (potentiële) achterban niet voldoende weten in te schatten. Dat is een wezenlijk ander gebruik van het actiemiddel. Het actiewapen is ook een onderdeel in de communicatiestrategie van werknemers geworden. Het zou nuttig zijn te onderzoeken in welke mate acties nu echt de uitkomst in conflicten hebben beïnvloed. De acties bij Avebe in 2005 zorgden voor grote schade, maar hebben in termen van uiteindelijk resultaat nauwelijks verbetering opgeleverd.

Coaching bij acties

Hier tekent zich nog een andere ontwikkeling af. Het actierecht heeft een geaccepteerde plaats gekregen binnen de arbeidsvoorwaardenvorming. Het stakingsrecht is een erkend en geaccepteerd recht. Via de rechtsspraak zijn de spelregels bepaald. Het meer ethisch geladen uiterste middel uitspraak van 1891 is een

professioneel-juridisch instrument geworden in het arbeidsvoorwaardenspel. De actiemethoden worden ook zo ingericht, dat ze voldoen aan het toetsingskader dat via rechterlijke uitspraken is ontwikkeld. Dus zien we vooral kortdurende acties, stiptheidsacties, werkonderbrekingen en een veelheid aan vormen van collectieve actie. Ook de aanleiding voor acties verschilt nog al. Leden zullen vooral behoefte hebben aan een gesprek over hun houding in de concrete situatie, zoals deze zich aandient. Juist in die praktische casus hebben werknemers en leden van een vakorganisatie behoefte aan een handreiking. Kies je bewust voor en doe je mee aan de actie, conformeer je je ter wille van collega's, neem je bewust afstand van een actie, meld jij je als werkwillic. Op dat moment is er behoefte aan een beoordelingskader en coaching in die situatie door een vakorganisatie.

Herbezinning

In de verandering naar een juridisch erkend en door de samenleving geaccepteerd recht ligt ook het verschil in benadering van organisaties binnen de christelijk sociale beweging opgesloten. Hoewel het CNV, het GMV, en de RMU putten uit dezelfde bron, trekken deze organisaties ieder een verschillend spoor in de beoordeling van het actiemiddel. Van een ruimhartige benadering van het 'uiterste middel karakter' tot een volstrekte afwijzing van het actiemiddel. Het zou niet verkeerd zijn als deze organisaties gezamenlijk het debat over de betekenis van het principiële stakingsstandpunt gezamenlijk nieuw leven inbliezen. In de maatschappijvisie van alle organisaties heeft 'de economie van het genoeg' betekenis. Die visie roept vragen op bij het waarom van stakingsacties in een welvaartssamenleving. In plaats van strijd tegen sociaal onrecht gaat het bij de meeste acties immers om een tamelijk direct en korte termijn belang en/of de aantasting van verworven rechten. Dat raakt het fundament van het christelijk sociaal denken. Christelijk sociaal verdraagt zich niet met een consumptieve en op puur eigenbelang gerichte levensstijl. Staking is soms meer een middel in dienst van dat belang of beter het kapitaal geworden. Het is jammer, dat het gesprek van het GMV niet meer dan een slag in de lucht is gebleken. Het had juist een rol kunnen spelen in de herbezinning op de betekenis van christelijk sociaal anno 2006. En het zou boeiender en wenselijk zijn, indien christelijk sociale organisaties in het debat met de samenleving en met hun eigen leden rond dit thema iets meer dwarsliggend leiderschap lieten zien.

Jan Westert is directeur van het Menso Altingcollege te Groningen.

Hij schreef eerder *Staking en andere vormen van collectieve actie*. Reacties: j.westert@planet.nl

¹⁾ A. Schilder, *Het recht tot werkstaking*, 1934, Kampen. Deze brochure werd uitgegeven, nadat over dit thema in *De Reformatie* een aantal artikelen waren verschenen.

²⁾ Joh. Francke, *Over het recht en de plicht tot werkstaking*, Rotterdam, 1968

³⁾ J. Westert, *Staking en andere vormen van collectieve actie*, Zwolle, 1989

Lied: Hoor, onze Vader, hoor ons aan

lied van de week

J. Smelik ■

Tekst lied

1.
Hoor, onze Vader, hoor ons aan
nu wij in Christus tot U gaan.
Hoe hemelhoog verheven, Gij
zijt in uw Zoon ons zeer nabij.
Wie door uw Zoon de toegang vindt
mag tot U komen als een kind.

2.
Uw naam worde geheiligd, Heer,
aan U de glorie en de eer.
Groot is uw luisterrijke naam,
uw liefde zegent ons bestaan.
Uw waarheid vult de hemelhof,
vervul de aarde met uw lof.

3.
Dat komen mag uw koninkrijk.
Eerst aan een mosterdzaad gelijk
wordt het een boom die ons geneest;
wij groeien door uw woord en Geest.
Dat Satans macht wordt uitgeroeid,
zodat uw rijk volmaakt ontbloeit.

4.
Uw wil geschiede wereldwijd
op vleugels van gehoorzaamheid.
Zoals een engel op uw wenk
uw woord volvoert, uw wil volbrengt.
Laat ons U volgen, hemelbreed,
met zelfverloochening bekleed.

5.
Geef heden dagelijks ons brood
in tijd van welvaart, tijd van nood.
Wanneer uw hand geopend wordt
heeft elk genoeg, heeft geen tekort.
Dat hij zijn brood met vreugde eet
die zich door U gezegend weet.

6.
Vergeef ons onze schulden, Heer,
de overtreding, keer op keer,
zoals ook wij doen aan elkaar
dat elk vergeeft zijn schuldenaar.
In Christus Jezus leven wij
en in zijn kracht vergeven wij.

7.
Leid ons niet in verzoeking, want
wij houden in onszelf geen stand.
De wereld is ons leefterrein,
de slang is listig, vol venijn.
Verlos ons van de hielenbeet
en maak ons voor uw komst gereed.

8.
Want van U is het koninkrijk,
de kracht en alle heerlijkheid.
Eeuwige, God die ons bevrijdt,
U zij de lof in eeuwigheid.
Amen ja amen, Gij die hoort
doet waar en zeker naar uw woord.

Ria Borkent

Toelichting

In het *Gereformeerd Kerkboek* treft u onder gezang 5 een berijming aan van het Gebed des Heren. Het betreft de berijming die Johannes Eusebius Voet, arts en belastingambtenaar te Dordrecht, publiceerd in zijn psalmberijming uit 1764. Het Onze Vader-lied werd in 1773 opgenomen in de Statenberijming.

Tot die tijd had in Nederlandse kerkboeken (de psalmberijming van Datheen) het Onze Vader-lied van Jan Utenhove gestaan. Dit lied was een Nederlandse bewerking van de liedbewerking van het Gebed des Heren van Maarten Luther. De berijming van Voet sloot nauwelijks aan bij het oorspronkelijke lied van Luther. Ten

behoefte van het *Liedboek voor de Kerken* maakten Jan Wit en J.W. Schulte Nordholt een nieuwe herdichting van het Onze Vader-lied, waarbij ze weer teruggrepen op de Duitse liedtekst van Luther. Deze bewerking, gezang 48 uit het *Liedboek*, werd door de Generale Synode van Amersfoort 2005 vrijgegeven.

Deze synode gaf daarnaast nog een andere liedbewerking van het Onze Vader vrij, namelijk die van Ria Borkent. Ten behoeve van een concert van Bachs 'Grote Orgelmis' in de Maranathakerk te Ridderkerk in april 2000 herdichtte Ria Borkent de liederen waarover Bach zijn orgelbewerkingen componeerde. Daartoe behoorde ook Luthers catechismuslied over het Onze Vader. Het lied is opgenomen in

Borkents bundel *Zing met de hemelboden* - 77 *kerklieiden voor gemeente en cantorij* (Zoetermeer 2003).

Wie Borkents tekst naast het Duitse origineel legt, ontdekt al snel dat Borkent geen herdichting biedt van Luthers lied. Ze heeft in feite een nieuw lied geschreven bij het Gebed des Heren. Daarbij valt op dat ze veel elementen gebruikt heeft uit de verklaring die de Heidelbergse Catechismus geeft van het Onze Vader (HC zondagen 46-52). Bijvoorbeeld: bij de derde bede 'Uw wil geschiede' wordt in de catechismus de nadruk gelegd op het verloochenen van de eigen wil en het gewillig en trouw vervullen van onze taak zoals de engelen in de hemel doen. In het vierde couplet dat handelt over de derde bede, heeft Borkent het element 'dienen van de engelen' als basis genomen voor haar bewerking.

De specifieke relatie met de Heidelbergse Catechismus maakt Borkents bewerking van het Onze Vader waardevol náást gezang 5 uit het *Gereformeerd Kerkboek* en gezang 48 uit het *Liedboek voor de Kerken*.

Verder bevat het lied van Borkent veel aan de Schrift ontleende gedachten en beelden die het lied de moeite waard maken. Bijvoorbeeld: in couplet 3 wordt verwezen naar de gelijkenis van Gods rijk met het zaadje van een mosterdplant (Matteüs 13:31-32). Mooi is in couplet 5 de verwijzing naar psalm 145 vers 6: "Gul is uw hand geopend, u vervult het verlangen van alles wat leeft". Aan het einde van hetzelfde couplet wordt gezongen over het eten van het brood met vreugde omdat men zich gezegend weet door de Heer. Deze gedachte refereert aan Prediker 9:7-8. Zo zouden meer voorbeelden te noemen zijn.

Helaas kent de liedtekst naast mooie en goede versregels naar mijn idee nog teveel zwakke plekken. Lelijk vind ik bijvoorbeeld de enjambementen in de strofen 1 (regel 3-4) en 7 (regel 1-2). Bewoordingen als 'U volgen, hemelbreed' (str. 4, r. 5) en 'geef heden dagelijks' (str. 5, r. 1) lijken mij voorbeelden van duister of kreupel taalgebruik. 'Hemelbreed' moet volgens mijn 'groene boekje' trouwens zijn 'hemelsbreed'. De regels 1-4 van strofe 6 zijn taalkundig nogal geconstrueerd waardoor de betekenis mij niet helder is: slaat de derde regel ("zoals ook wij doen aan elkaar") nu op regel 1, 2 of 4? In couplet 8 regel 1 is de woord-toonverhouding niet goed. De melodie legt daar het accent op het voorzetsel 'van', terwijl het - tekstueel-inhoudelijk - gezien op het woord 'U' zou moeten liggen.

Wellicht is het nog eens mogelijk om de tekst op een aantal plaatsen kritisch te herzien, waardoor er een nog beter lied ontstaat dat vooral bij de catechismuszondagen over het Onze Vader te gebruiken is.

Melodie

Het lied van Ria Borkent gaat vergezeld van de bekende melodie van het Gebed des Heren

zoals wij die kennen uit het *Gereformeerd Kerkboek*, gezang 5. Dat is de melodie die sinds de zestiende eeuw bekend is van Luthers lied 'Vater unser im Himmelreich'.

Nu had Luther aanvankelijk een andere melodie bij zijn Onze Vader-lied, maar deze heeft hij toch vrij snel ingeruild voor de melodie die ons bekend is. De reden dat die eerste melodie hem bij deze liedtekst niet beviel, zal mogelijk te maken hebben dat die melodie in de ionische modus ('toonsoort') stond en een uitgesproken proclamerend karakter had. Het was een melodie die u kunt vergelijken met bijvoorbeeld Luthers melodieën van 'Vom Himmel hoch da komm ich her' (*Liedboek* gezang 133 - vgl. *Gereformeerd Kerkboek* gez. 12) en 'Nun freut euch lieben Christen gmein' (*Liedboek* gezang 402).

Bij nader inzien heeft Luther een melodie gebruikt die hij meer passend vond bij dit gebedslied. Deze melodie vergezelt voor het eerst Luthers Onze Vader-lied in het gezangboek *Geistliche Lieder aufs new gebessert und gemehrt* (Leipzig 1539) van Valentin Schumann. Mogelijk heeft Luther voor deze melodie een bestaande melodie als voorbeeld gebruikt. Hoe dan ook, het betreft een melodie in één van de oude kerkmodi ('kerktoonsoorten', c.q. authentiek dorisch). Karakteristiek is dat de eerste en laatste noten van elke regel lang zijn en de tussenliggende noten kort. Kenmerkend en leidend tot een meditatieve melodie is verder dat de melodie geen grote sprongen kent, maar zich hoofdzakelijk in kleine toontrappen voortbeweegt.

In de bundel *Zingt met de hemelboden* waar het lied van Ria Borkent is opgenomen, staat de melodie genoteerd zoals in het *Liedboek voor de Kerken*. Ten opzichte van de notatie in het *Gereformeerd Kerkboek* wijkt deze notatie af: de voorlaatste noten van regels 3 en 4 kennen geen verhogingen, leidtonen. En hoewel ik de argumentatie begrijp die rond 1970 ertoe geleid heeft om deze leidtonen te verwijderen, zie ik deze keuze nu, 35 jaar later, als uiting van doorgeslagen purisme.

De derde noot van de voorlaatste regel levert trouwens ook vaak problemen op: vroeger zongen we hier "c-bes-g-bes-g". Zowel in het *Gereformeerd Kerkboek* als in het *Liedboek* is dat terecht gewijzigd in: "c-bes-a-bes-g".

Bij het zingen en spelen moeten we letten op de overgangen tussen de regels: de laatste noot van de voorgaande regel moeten we ongeveer met de helft verkorten, waardoor er een natuurlijke ruimte ontstaat om adem te halen. Vervolgens moeten we de eerste noot van elke regel de juiste waarde geven: het is een *hele* noot en geen *halve*. Tempo: circa MM 48 voor de hele noot.

Dr. J. Smelik is hymnoloog/musicoloog en woont te Zuidhorn.

Kortjakjes in de kerk

E.A. de Boer ■

Hartverzakking

Als een ontnuchterd mens schrijf ik deze bijdrage. Hooggestemd hield ik u het voorbeeld van Kortjakje voor die - naar ik meende - ondanks ziekte toch 's zondags naar de kerk ging. Nu is die onschuld mij ontnomen. Per kerende post ontving ik na de verschijning van nummer 1 van *De Reformatie*, jaargang 81, e-mail op e-mail waarin ik werd voorgelicht over mijn onnozelheid (terwijl ik zo trots was op mijn stijging met stip in het colofon). Het verging mij als de dag dat ik te horen kreeg dat Sinterklaas niet bestaat. Of dat Schilder toch niet echt tot verzet in WO II heeft opgeroepen. Ook ontnuchterend is het feit dat het vooral collega-predikanten zijn die mij uitleg aanreiken van de pikante passages van Kortjakje. Met een air: zij weten het al, want zij zijn voorgelicht. Als ik hen citeer zal ik hun namen niet bekend maken (die zijn bij de redactie bekend).

Hartversterking

'Tsja', zo begint een mailtje, 'wat voor een meisje zou die Kortjakje toch zijn geweest? Haar naam licht al een tipje van de sluier - in dit geval beter: van haar jakje - op.' Terwijl ik dacht dat een klein meisje gewoon een kort jakje droeg. Nu meldt men mij dat de Kortjakje van het liedje uit mijn jeugd een 'meisje van lichte zeden' is geweest. En dat zij de hele week alleen zogenáámd ziek in bed lag, maar dat zij er in werkelijkheid heel andere dingen uitspookte. De flarden informatie die mij in de briefjes werden aangereikt, waren verwarrend. Gelukkig kreeg ik ook een mailtje van onze huismusicoloog. Hij deelde mij de ware historie van dit lied mee. Het dateert uit de periode 1710/20 uit Amsterdam. 'Kortjakje' was in die dagen de bijnaam van ene Rachel Falderappes. Het eerste couplet van het oorspronkelijke lied gaat over haar dronkenschap (een andere lezer meldt dat haar naam mogelijk een verbastering is van Cognacje, maar dat moet apocrief zijn).

'Altijd is Kortjakje ziek,
midden in de week en 's zondags niet.
Dan gaat zij haar hart versterken,
in de week wil zij niet werken'.

Nee, ik waag mij niet meer aan een stichtelijke duiding waarom zij haar hart gaat versterken (zoals door de prediking). Want zij blijkt een oudere dronken lor te zijn. Onze musicoloog bereidt mij voorzichtig voor: 'die zeer waar-

schijnlijk ook nog van lichte zeden was. (Dat laatste werd in die tijd hooguit indirect aangeduid in liederen).'

Harttransplantatie

In de volgende, de 19e eeuw werden zulke volksliedjes gekuist tot kinderliedjes, leer ik. 'De dronken lichtekooi werd een vroom meisje dat graag ter kerke ging. En een versregel als 'dan gaat zij haar hart versterken' werd 'met een boek vol zilverwerk'. Dat biedt mij direct de gelegenheid om een collega op zijn nummer te zetten. Hij veronderstelt dat Kortjakje van haar doordeweekse inkomsten haar dure bijbel met zilverbeslag kon kopen. Kijk, dat is nu pure vervalsing van de geschiedenis. Want de dure bijbel was dus niet van Kortjakje zelf, maar die 'kreeg' zij pas een dikke eeuw later. Van minder lichtzinnige opvoeders. Misschien wel van een dominee-dichter. Zij kreeg een harttransplantatie en werd een vroom meisje. Nu ik de geschiedenis van Kortjakje verwerkt heb, denk ik: we zijn wel burgerlijk geworden. Er zitten wel meisjes met te korte jakjes in de kerk. Maar echt zorgen maken we ons niet om hen. Terwijl er schokkend veel ellende veroorzaakt wordt door begeerte naar seks. Nee, het gaat bij de jeugd van de kerk niet om prostitutie. Niet in de zin van 'betaald plezier'. Maar er is wel veel loos - en niet alleen het meisje. Ook met de jongens. Van allerlei leeftijd.

Ik moest denken aan die bejaarde dame die wel eens een dominee wilde spreken. Ze zat in het bejaardenhuis, met de zuurstoffles naast zich vanwege longemfyseem. Ze had een carrière als 'bardame' achter te rug. Hoe gaat het met u?, vroeg ik. Ze antwoordde laconiek: 'Ik zit hier al zes weken achter de ramen, maar heb nog geen cent verdiend.' Toen was ik, jong domineetje in Amsterdam, ook al geschokt. Maar ik mocht haar wel een bijbel geven. Zonder zilverwerk, maar wel een mooie witte. Het is goed te beseffen dat ook mijn Meester zuiver contact zocht met de hoeren in Israël. Zaten er maar meer types als Kortjakje in de kerk! Zij hebben de heelmeester zo nodig. Wij ook, trouwens, in de strijd om eerlijk en zuiver om te leren gaan met het vuur in ons lijf. En het vuur van de drank.

Dr. E.A. de Boer is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zeist.

De hemel

meegelen

De Volkskrant Magazine (zaterdagse bijlage bij de Volkskrant) was met kerst een special over de dood. Naast een essay van Jan Wolkers en artikelen over verwerking en de booming business van uitvaarten was er ook een artikel over de hemel, beschreven door vier 'kenners', ieder vanuit zijn geloof: een christen, een boeddhist, een moslim en een jood. Het is altijd boeiend om godsdiensten te vergelijken. Het heeft het gevaar in zich van appels met peren vergelijken, tegelijk zie je zo duidelijk de overeenkomsten en verschillen.

T. Groenveld ■

Eén element wil ik er uitpikken, nl. de vraag *Wat moet je doen om in de hemel te komen?*

De boeddhist Lama Karta wijst eerst op het feit dat in het boeddhisme geen sprake is van de hemel maar van het paradijs van gelukzaligheid. Dat paradijs is geen eindstadium maar een tussenfase in de keten van reïncarnaties op weg naar het *nirvana* (het nirvana is de verlichting, de uiteindelijke verlossing).

Op de vraag *Hoe kom je er?* antwoordt Lama Karta:

“In de periode tussen dood en wedergeboorte kan de geest in het paradijs komen. Er zijn vier voorwaarden: een zeer positieve, edelmoedige levensinstelling hebben; voortdurend deugdzame handelingen verrichten; het paradijs visualiseren, eigenlijk gedetailleerd uittekenen; en alles wat je doet opdragen aan anderen, zorgen dat alle gebeurtenissen een bijdrage zijn aan het welzijn van andere wezens.”

Aan dr. Arslan Karagül (docent islamitische theologie aan de VU) ook die vraag:

Wat moet je doen om in de hemel te komen?

“Ten eerste moet je in God geloven. Ten tweede moet je goede daden verrichten. Bij voorbeeld geld geven aan de armen. Dat is het eigenlijk.”

Waarmee vergooi je alle kansen?

“Als je andere goden erkent naast God. Het gaat erom God te erkennen, en hem te dienen – door mensen te dienen. Als je een tweede God aanbidt – dat kan ook geld zijn, of je eigen ego – dan is dat uit den boze.”

In het mini-interview met de liberaal-joodse rabbijn Abraham Soetendorp verschuift de vraag naar het hiernamaals van de hemel naar het messiaanse tijd:

“Persoonlijk geloof ik dat er zeker een verbinding is tussen degenen die geweest zijn en die

nu leven. Maar dan vooral in de herinnering, in de voortzetting van de daden. En in dromen.

Toch zou ik willen stellen dat het leven hier en nu het leven is waar wij verantwoordelijkheid voor dragen, waar we alles voor doen.”

Vanwege het geloof in de komst van de Messias?

“Precies. In het jodendom geloven wij in de messiaanse tijd, een periode van vrede en rechtvaardigheid. De mens kan die periode naderbij brengen door met alle kracht te proberen een rechtvaardige samenleving te bewerkstelligen.

Om een actueel voorbeeld te geven: door in elk geval de VN-millenniumdoelstellingen van 2015 te realiseren. Je moet het dus zelf doen, en de overtuiging is dat het we een keer zullen halen. Terwijl ik me daar geenszins bij wil neerleggen. Die drang, dat streven, geeft op een of andere manier juist levensadem. De Allerheiligste, de Rechter der Rechters, zal er ook naar vragen, naar een traditie die in de tammoed is weergegeven. Hij vraagt eerst: heb je rechtvaardige handel gedreven? En daarna vraagt hij: heb je altijd het verlangen naar de messiaanse tijd behouden?”

Helaas komt de vraag ‘hoe kom je er’ in het mini-interview met kardinaal Simonis niet aan bod. Bij de anderen domineert bij de vraag ‘hoe kom je er’ het antwoord dat je het (grotendeels) zelf moet bereiken of verdienen.

In het gesprek met de moslim komt wel aan bod dat God je zonden vergeeft als je berouw toont en vergiffenis vraagt.

Maar de betekenis van Jezus Christus die de toegang tot de hemel voor ons verdiend heeft, en die de toekomst op de nieuwe aarde voor ons opent, komt niet aan bod. Een donkere kerstspecial!

Ds T. Groenveld is emeritus-predikant te Uithuizen.

Persbericht

Help! Een moslim ... of Help een moslim!

Een regio-avond van Deputaten Evangelisatie en de Stichting 'Evangelie & Moslims' voor alle leden van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt).

DATUM EN PLAATS:

Donderdag 2 februari: Gereformeerde Kerk Haren, Sterremuurweg 4, o.l.v. ds. L.E. Leeftink (avondvoorzitter) m.m.v. ds. C.W. Rentier (stafmedewerker E&M)

Vrijdag 3 februari: Gereformeerde Kerk Amersfoort-Oost, Magelhaenstraat 70, o.l.v. ds. L.W. de Graaff (avondvoorzitter) m.m.v. dhr. H.J. Takken (stafmedewerker E&M)

Woensdag 8 februari: Gereformeerde Kerk 's-Gravenhage-Centrum, Duinkerkestraat 9, o.l.v. mw. H.G. Bandringa-Leeffers (avondvoorzitter) m.m.v. dhr. H.J. Takken (stafmedewerker E&M)

Vrijdag 10 februari: Gereformeerde Kerk Dronten, De Boeg 37, o.l.v. mw. J.J. Burger-Niemeijer (avondvoorzitter) m.m.v. ds. C.W. Rentier (stafmedewerker E&M)

Donderdag 16 februari: Gereformeerde Kerk Hoogeveen, Alteveerstraat 105, o.l.v. ds. K.F. Dwarshuis (avondvoorzitter) m.m.v. ds. C.W. Rentier (stafmedewerker E&M)

Vrijdag 17 februari: Gereformeerde Kerk Goes, Westwal 4 o.l.v. ds. E.J. Sytsma (avondvoorzitter) m.m.v. ds. C.W. Rentier (stafmedewerker E&M)

Donderdag 23 februari: Gereformeerde Kerk Eindhoven, Orionstraat 7, o.l.v. ds. G.J. Pruijssen (avondvoorzitter) m.m.v. dhr. H.J. Takken (stafmedewerker E&M)

Donderdag 2 maart: Gereformeerde Kerk Almelo, Bellavistasstraat 26, o.l.v. ds. L.W. de Graaff (avondvoorzitter) m.m.v. dhr. H.J. Takken (stafmedewerker E&M)

Vrijdag 3 maart: Gereformeerde Kerk Amsterdam-Centrum, Oosterpark 4, o.l.v. ds. M. de Vries (avondvoorzitter) m.m.v. ds. C.W. Rentier (stafmedewerker E&M)

Aanvang 19.45 uur

Programma:

- opening door één van de GKV-bestuursleden van E&M of één van de GKV-werkers in 'het veld'.
- introductie E&M door één van de stafmedewerkers, gevolgd door Power-Point-Presentatie over visie op de islam + werkwijze E&M + houding als christen in theorie en praktijk
- pauze (gelegenheid tot bezoeken van uitgebreide boekentafel van E&M)
- samen zingen van Arabisch of Turks lied
- gelegenheid tot stellen van vragen en bespreken van een paar praktijksituaties
- kort stukje informatie over de activiteiten op het werkgebied van Asielzoekers en Allochtonen, zowel landelijk (m.n. de samenwerking tussen Deputaten Evangelisatie en Stichting Evangelie & Moslims) als plaatselijk
- collecte voor het werk van E&M
- sluiting

KERKGEBOUWEN

vertrouwd verzekerd

speciale verzekeringen voor kerken, zorginstellingen en monumenten

Elk jaar krijgen we premie terug.
En flink wat!

Postbus 500 5240 AM Rosmalen www.donatus.nl tel. 073 - 5221700